

H J de Jonge

Het panorama waarmee de auteur van Openbaring zijn boek besluit is groots en overweldigend. Hij roept een beeld op van wat er gaat komen wanneer binnenkort de aardse werkelijkheid voorbijgegaan zal zijn. Hij maakt namelijk onderscheid tussen de 'eerste' wereld, de wereld waarin hij leeft en die volgens hem weldra ten einde zal lopen, en de 'nieuwe' wereld die daarna zal aanbreken (21:1). Tussen die twee werelden valt de grote, definitieve omslag in de geschiedenis.

In deze bijdrage zullen we nagaan, welke voorstelling de auteur geeft van wat er na die omslag zijn zal. Vervolgens zullen we de vraag behandelen, hoe hij aan die voorstelling komt. Daarop komt de vraag aan de orde: wat wil de schrijver zijn lezers met die voorstelling zeggen? En tenslotte zullen we trachten de vraag te beantwoorden, wat deze voorstelling voor lezers van nu kan betekenen

Welke voorstelling geeft de auteur van de nieuwe, definitieve wereld van God?

Als slot van de huidige wereldgeschiedenis zal er volgens de auteur van Openbaring een algemene opstanding van alle gestorvenen plaats hebben (20:13). Deze opstanding vormt de inleiding op het grote Oordeel waarmee de geschiedenis van de mensheid zal worden afgesloten (20:11-15). De mensen zullen geoordeeld worden naar hun daden. God kent die daden, want ze zijn geregistreerd in boeken. Bovendien blijken degenen wier daden geen aanleiding geven tot hun veroordeling ook genoteerd te staan in het 'boek van het leven'. De auteur wil zeggen, dat bij God allang vaststaat welke mensen gered zullen worden.¹ Niemand die tot dit eeuwige heil bestemd is, hoeft bang te zijn dat hij of zij het mis zal lopen. Het ligt immers vast wie er gered zullen worden. Maar zij die bestemd zijn om gered te worden, zijn precies ook degenen wier gedrag hiertoe aanleiding geeft. Voorbeschikking en gedrag van hen die tot redding voorbeschikt zijn, hangen ten nauwste samen. De auteur brengt het idee van voorbeschikking hier ongetwijfeld ter sprake tot bemoediging van de vervolgende en bange lezers. De auteur verzekert hun, dat God hen uiteindelijk niet zal laten vallen, ook al lijkt het daar in het ellendige heden op. God zal hen redden, maar het gedrag van mensen moet hiermee wel in overeenstemming zijn. Voorbeschikking zonder daarmee overeenstemmende daden is er volgens de auteur niet

¹ In 21:27 blijkt het 'boek van het leven' een boek 'van het Lam' te zijn, dus van Christus. Zo ook in 13:8. In de opvatting van de auteur van Openbaring zijn de geredden die de vreugde van het hemelse Jeruzalem zullen smaken alleen volgelingen van Christus.

Wat gebeurt er na het einde van de huidige wereld, dus na het Oordeel? Er vallen drie fasen te onderscheiden.

1. Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zullen aanbreken, want de huidige hemel en aarde zullen voorbijgegaan zijn. Volgens de auteur zal de kosmos waarin men thans leeft afgelopen zijn. Een nieuw universum zal intreden, van andere aard, van ander wezen dan de huidige wereld. De nieuwe wereld zal een geheel andere zijn dan de huidige.

2. Uit de hemel zal vervolgens een heilige stad neerdalen, het hemelse Jeruzalem. Daardoor komt God bij de mensen wonen. Voor de mensen zal er definitief een einde aan alle ellende en verdriet, aan rouw en de dood gekomen zijn (21:4). Er zal geen nacht meer zijn, geen zon en geen maan, want overal zal de glans van Gods heerlijkheid stralen. Uitvoering tekent de auteur de bovenna-tuurlijke pracht van het nieuwe Jeruzalem.

3. Wat gebeurt er in dat Jeruzalem van de toekomst? Daar zal de troon staan van God en van het Lam, dat is Christus. En Gods dienaren, de mensen die in het Oordeel gered zijn, zullen er gedurig de eredienst voor God houden en zijn aangezicht zien. Kortom, er vindt een eeuwige liturgie plaats. De lofprijzing, dankzegging en verheerlijking die reeds lang plaats hadden in de hemel (Openbaring 4), zullen nu worden voortgezet in het nieuwe Jeruzalem op aarde.

Samengevat zijn de laatste dingen zoals de auteur ze zich voorstelt de volgende: De afloop van de huidige wereld zal gevormd worden door de algemene opstanding en het Laatste Oordeel. Daarna breekt (1) de nieuwe wereld aan, zal (2) het hemelse Jeruzalem op aarde neerdalen en hier de nieuwe wereld vormen. Hier zal (3) de eeuwige eredienst voor God en Christus plaatsvinden.

Hoe is de auteur aan zijn voorstelling van het 'nieuwe Jeruzalem' gekomen?

Er kan geen twijfel over bestaan, dat het boek Ezechiël, de hoofdstukken 40-48, voor onze auteur een belangrijke bron van inspiratie is geweest.

Ezechiël schreef zijn boek tijdens de Babylonische ballingschap, na de verwoesting van Jeruzalem door de Babyloniers in 586 voor Chr. In zijn verbanningsoord hoopt de profeet op de wederopbouw en vernieuwing van Jeruzalem. Hij brengt zijn verlangen onder woorden door een visioen te beschrijven waarin God hem 'iets als een stad' laat zien. Die stad ligt op een berg, de berg Sion (40:1-2). Weliswaar is dit nieuwe Jeruzalem (want daarom gaat het) niet neergedaald uit de hemel. Het ligt op de aardse berg Sion. Maar men bedenke, dat ook het nieuwe Jeruzalem van Openbaring na zijn nederdaling gesitueerd is op de aarde. Verder beschrijft Ezechiël wel voornamelijk de vernieuwde tempel, maar toch ook het terrein dat niet door de tempel wordt ingenomen. Hier staan huizen voor de priesters en woonplaatsen voor de levieten; hier ligt het domein van de stad en dat van de vorst (45:4, 6, 7). Ezechiëls visioen betreft dus, net als dat van Openbaring, een complete stad.

Van belang is nu, dat Ezechiël 40-48 allerlei bijzonderheden in en aan de nieuwe tempel vermeldt, die de auteur van Openbaring opneemt in zijn beschrij-

ving van het nieuwe Jeruzalem. Zo noemt Ezechiël de aanwezigheid van Gods troon, 'waar Ik (zo verklaart God) wonen zal onder de Israëlieten tot in eeuwigheid' (43:7). Vergelijk Openb.21:3: 'Ik hoorde een luide stem van de troon zeggen: ... God zal bij hen wonen.' Verder vermeldt Ezechiël de stroom water die uit het heiligdom over het gewijde terrein loopt (47:1-2) en waarin water vloeit dat leven geeft. Een soortgelijke waterstroom kent Openb.22:1-2. Ook noemt Ezechiël het geboomte aan weerszijden van de beek, dat elke maand vrucht draagt (47:12) en nooit verdort. Hetzelfde beeld heeft Openb.22:2. Ezechiël noemt de twaalf poorten van de 'stad' (48:30-35), drie aan elke kant, met boven elke poort de naam van een stam van Israël. Openb.21:12-13 volgt deze beschrijving op de voet. Ook de herhaalde mededeling in Openbaring 21 (vv. 15-17), dat de maten van de stad werden opgemeten, ontleent de auteur aan Ezechiël (bijvoorbeeld hoofdstukken 40-42). Kortom, een belangrijk deel van zijn stof heeft de auteur van Openbaring te danken aan Ezechiël 40-48.

Nu heeft Ezechiël het over de tempel en stad die, naar hij hoopt, herbouwd zullen worden in de nabije toekomst in de historische tijd. Dat is in de zesde eeuw voor Chr. In later tijd, vanaf de tweede eeuw voor Chr., gaan sommige joden geloven dat de huidige geschiedenis weldra ten einde loopt, en dat er na deze ellendige geschiedenis een geheel *nieuwe*, ideale en heerlijke wereld zal aanbreken. Zij hopen dat daarin een totaal vernieuwd Jeruzalem zal verrijzen, een stad van ongekende pracht. Een voorbeeld van deze toekomstverwachting biedt het boek Tobit. Dit boek is waarschijnlijk omstreeks 200 voor Chr. in Egypte geschreven. Het bevat de volgende passage (13:11, 16-18): '11. Een stralend licht zal van je uitgaan, het schijnt tot aan de grenzen van de aarde. Van verre zullen vele volken naar je komen, van de uiteinden der aarde trekken ze op naar je heilige naam, beladen met geschenken voor de Koning van de hemel.² (...) 16. Jeruzalem zal weer worden opgebouwd. (...) De poorten van Jeruzalem worden weer opgebouwd met saffier en met smaragd, elke muur met edelstenen. De torens van Jeruzalem worden weer opgebouwd met goud, elke borstwering met zuiver goud. 17. De straten van Jeruzalem worden in mozaïek gelegd, met robijnen en met stenen uit Ofir.³ 18. De poorten zingen vreugdezangen, de huizen roepen uit: "Halleluja, geprezen is de God van Israël!" En zij die door de Heer gezegend zijn, zullen zijn naam voor altijd prijzen, tot in eeuwigheid.' Het is duidelijk dat de geciteerde verzen 16-17 een traditie over de verhoopte schoonheid van het nieuwe, toekomstige, ideale Jeruzalem weerspiegelen die we ook in Openbaring 21 aantreffen.

Soortgelijke hoop bestond ook kort voor het begin van onze jaartelling bij sommige joden in Palestina. Dat weten we uit een geschrift gevonden in Qumran, nabij de Dode Zee, aangeduid als 5Q15. Dit geschrift bevat een beschrijving in het Aramees van een toekomstig, ideaal Jeruzalem, zoals het zijn zal na de jongste dag. Een ziener vertelt dat een engel hem het nieuwe Jeruzalem laat zien. De engel neemt van alle onderdelen van de stad de maten op en deelt die de ziener mee. We horen van straten, huizenblokken, een troon, een water-

2. Vgl. Jes.60:5-9.

3. Vgl. Jes.54:11-12.

stroom, van opzovoorts.⁴ Ook dit geschrift weerspiegelt de traditie waaruit de schrijver van Openbaring 21-22 put.

Niet alleen bij Ezechiël, maar ook in Tobit en 5Q15 is het nieuwe Jeruzalem wel een wonderlijk mooie, maar uiteindelijk toch een aardse aangelegenheid. De stad zal op aarde in volle glorie worden hersteld. Dat is aan het einde van de eerste eeuw na Chr. ook nog het geval in 2 Baruch. De auteur hiervan spreekt na de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen in 70 na Chr. de verwachting uit, dat 'het gebouw van Sion in puin zal blijven liggen tot de bestemde tijd. En daarna moet het in heerlijkheid hersteld worden en voor altijd volmaakt herbouwd blijven' (32:3-4).⁵ Dat herstel zal plaats hebben 'wanneer de Almachtige zijn schepping zal vernieuwen' (32:6).

Naast de opvatting dat Jeruzalem in volmaaktheid zal worden hersteld, rees al in de tweede eeuw voor Chr. de voorstelling, dat het nieuwe Jeruzalem niet iets was dat zou kunnen ontstaan door herstel van het aardse Jeruzalem. Een nieuw en heerlijk Jeruzalem, zo werd het idee, kon slechts bij God vandaan komen. Dit idee treffen we aan in het geschrift *Visioenen van Henoch*.⁶ Hier wordt het Laatste Oordeel aangekondigd dat God zal houden. Alle slechte leiders van Israël worden veroordeeld en gestraft. Na het oordeel, zo zegt de ziener die hier spreekt, zal 'het oude huis' worden weggenomen. God zal vervolgens 'een nieuw huis, ruimer en hoger dan het eerste brengen'. Hij zal het oprichten op de plaats van het eerste, dat dan opgevouwen en verwijderd zal zijn. En God zal in het midden daarvan zijn (90:28-29). Het nieuwe huis is een beeld voor het nieuwe Jeruzalem, waarin God zal verblijven temidden van zijn getrouwen. Het is het nieuwe onderdak voor het getrouwe en rechtvaardige deel van Gods volk, het *ware* huis van Israël.⁷ Het nieuwe huis moet bij God vandaan komen, omdat het oude Jeruzalem volgens de auteur te zeer door onreine priesters en kwaadaardige leiders is bezoedeld. Uit het oude Jeruzalem kan niets goeds meer voortkomen.

Het idee van de *Visioenen van Henoch* is dus, dat het nieuwe, ideale Jeruzalem waarnaar men verlangde zou verschijnen, niet door een herstel van het oude Jeruzalem, maar door het neerdalen van het hemelse Jeruzalem. Het is begrijpelijk dat de totale verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen in 70 na Chr. nieuwe grond gaf aan dit idee. Het was voor velen toen niet meer voorstelbaar, dat het nieuwe Jeruzalem waarop men bleef hopen, een voortzetting zou

4. F. García Martínez en E.J.C. Tigchelaar (ed.), *The Dead Sea Scrolls Study Edition*, I-II. Leiden 1997-1998, vol. II, 1137-1139: '5Q New Jerusalem'.

5. M. de Goeij (ed.), *Jozef en Aseneth. Apokalyps van Baruch* (De pseudepigraphen 2). Kampen 1981, 87.

6. I Henoch 83-90; ca. 164 voor Chr. Zie speciaal 90:28-29. Vertaling van M.A. Knibb in H.F.D. Sparks (ed.), *The Apocryphal Old Testament*. Oxford 1984, 274-291; zie p. 290.

7. Dit 'nieuwe huis' van I Henoch, waarin het ware volk van God onderdak vindt, doet denken aan de manier waarop Paulus in Gal.4:26 over de christenen spreekt als het tweede, 'hemelse Jeruzalem', het ware, vrije, geredde volk van God, in onderscheid tot de onvrije, aan de wet gebonden, traditionele joden van het verbond van de Sinai, door Paulus ook aangeduid als het 'huidige Jeruzalem' (Gal.4:25).

zijn van het aardse, verwoeste Jeruzalem. Men kon alleen nog hopen, dat er een volledig nieuw Jeruzalem zou neerdalen uit de hemel. Men veronderstelde, dat er bij God in de hemel een ideaal Jeruzalem bewaard werd, dat daar van eeuwigheid bestaan had,⁸ en dat te zijner tijd zou afdalen op aarde.

Deze opvatting vinden we na 70 na Chr. in joodse geschriften als 2 Baruch en 4 Ezra. Het boek 2 Baruch hebben we hiervoor reeds ontmoet als getuige voor de voorstelling, dat wanneer de Almachtige zijn schepping zou vernieuwen, het in puin gelegde Jeruzalem in heerlijkheid zou worden hersteld en voor altijd herbouwd zou blijven (32:4, 6). Maar dit boek kent ook een andere voorstelling. Deze luidt dat het aardse Jeruzalem voorgoed zal verdwijnen; het Jeruzalem dat in Gods heilvolle nieuwe wereld bestaan zal, is een stad die bij God in de hemel bewaard is sedert de schepping (4:1-7). '1. En de Heer sprak tot mij: Deze stad [het historische Jeruzalem] zal een tijdlang prijsgegeven en het volk tijdelijk getuchtigd worden, maar de wereld zal niet vergaan. 2. Of denkt gij soms dat *dit* de stad is waarvan ik gezegd heb: "In mijn handpalmen heb Ik u gegrift"?⁹ 3. Neen, niet *deze* stad met de gebouwen die nu voor u staan is het die bij mij geopenbaard wordt, die hier eertijds gereedgemaakt is toen Ik besloot het paradijs te scheppen. Ik toonde haar aan Adam voordat hij zondigde, maar toen hij het gebod had overtreden werd zij aan hem onttrokken, evenals het paradijs. 4. Daarna toonde Ik haar aan mijn dienaar Abraham, 's nachts tussen de offerhelften. 5. En verder toonde Ik haar aan Mozes op de berg Sinaï, toen Ik hem het plan van de tent en al haar gerei liet zien. 6. En zie, nu blijft zij bij mij bewaard, evenals ook het paradijs. 7 Ga nu'¹⁰ Het nieuwe Jeruzalem zal dus een stad zijn die in de hemel bij God bewaard is en bij het doorbreken van de nieuwe wereld geopenbaard zal worden.

Dergelijke voorstellingen bevat ook het boek 4 Ezra. In een tussenrijk, dat volgens 4 Ezra niet duizend, maar vierhonderd jaar zal duren, zal de Messias zijn getrouwen vreugde geven in een stad die eerst onzichtbaar is, maar dan verschijnen zal. 'Want zie, de dagen komen dat de tekenen die Ik u eerder gezegd heb in vervulling gaan. Dan zal de onzichtbare stad verschijnen en het verborgen land zich vertonen' (7:26).¹¹

In een visioen dat de ziener later krijgt, wordt hem geopenbaard dat Jeruzalem zal vergaan, maar dat het zal worden afgelost door 'een gebouwde stad, een plaats op geweldige fundamenten' (10:27). Alleen, die nieuwe stad zal niet rusten op de fundamenten van het historische Jeruzalem. Zij zal verschijnen 'waar nog geen fundament voor een bouwwerk gereed is gemaakt; want waar de stad van de Allerhoogste zich zal openbaren mag geen menselijk bouwwerk

8. Deze voorstelling van een Jeruzalem in de hemel kent ook de brief aan de Hebreeën; zie 12:22. Maar het is daar een beeld van de talloze heiligen rondom Gods hemelse troon. De gedachte is daar niet, dat dat hemelse Jeruzalem ooit zal afdalen op aarde.

9. In Jes. 49:15-16 spreekt God tot Jeruzalem: '... Ik zal u niet vergeten. Zie, Ik heb u in mijn handpalmen gegrift. Uw muren zijn bestendig vóór mij.'

10. 2 Baruch 4:1-7; De Goeij, 73.

11. M. de Goeij, *Psalmen van Salomo. IV Ezra. Martyrium van Jesaja* (De pseudepigraphen 1). Kampen 1981, 60.

staan. (...) Ga die stad binnen en aanschouw de pracht en heerlijkheid van het bouwwerk' (10:53-55).¹² Volgens 4 Ezra zal het nieuwe Jeruzalem dus niet een herbouwde aardse stad zijn, maar een stad die bij God vandaan verschijnen zal, niet door mensenhanden gemaakt. Wanneer de Mensenzoon verschijnen zal, 'zal hij staan op de top van de berg Sion. Sion zal komen en verschijnen, geheel toebereid en afgebouwd, zonder mensenhanden, net zoals een berg vorm krijgt'¹³ (10:35-36).¹³ Ook hier dus het idee dat het nieuwe Jeruzalem niet het herstelde, aardse Jeruzalem zal zijn, maar een door God gegeven nieuw Jeruzalem, niet van deze wereld, maar bij God vandaan.

De geschriften 2 Baruch en 4 Ezra dateren uit ongeveer dezelfde tijd als de Openbaring van Johannes. We constateren dat aan het einde van de eerste eeuw na Chr. zowel in joodse als in christelijke kring de voorstelling bestond, dat het definitieve heil waarop men hoopte, verwerkelijk zou worden door het verschijnen van een nieuw Jeruzalem bij God vandaan. Met andere woorden, de auteur van Openbaring gebruikte voor dit idee dezelfde traditie die joodse tijdgenoten gebruikten.

Kunnen we reconstrueren hoe deze traditie ontstond? Ja, ongeveer. Eerst is er, zoals in Tobit, de hoop op een nieuw, ideaal, heerlijk, maar op aarde gebouwd Jeruzalem. Vervolgens ontstaat het idee, dat dit Jeruzalem wel komen moet, maar niet kan voortkomen uit het historische Jeruzalem, omdat dit bezoedeld is door zondige leiders: het nieuwe Jeruzalem zal door God gebracht moeten worden (1 Henoch 90:28-29). Deze opvatting komt voort uit kritiek op het bestaande Jeruzalem; zij kwam op in de tweede eeuw voor Chr. Tenslotte, na de verwoesting van het aardse Jeruzalem in 70 na Chr., konden velen zich een herstel van deze stad helemaal niet meer voorstellen. Zij bleven hopen op een nieuwe wereld, op een nieuwe heilige stad daarin, maar die konden zij zich alleen nog maar voorstellen als bij God vandaan komend, neerdalend uit de hemel. Hier speelt vertwijfeling over de verdorvenheid van de oude, voorbijgaande wereld een rol. Uit haar, slecht en onbekwaam tot enig goed als ze is, kan niet meer de heilige stad Gods voortkomen. Wil er nog heil verwezenlijkt worden, is nu de gedachte, dan zal God zelf een nieuw begin moeten maken: de oude wereld moet vergaan, de nieuwe kan slechts komen van God. Daarin zal God zelf het nieuwe Jeruzalem laten verschijnen.

Tot zover over de vraag: waar komt de voorstelling van het nieuwe Jeruzalem in Openbaring vandaan. Het antwoord kan, kort samengevat, luiden: uit de toekomstverwachting die joodse en christelijke apocalyptische kringen aan het eind van de eerste eeuw gemeen hadden.

12. De Goeij, 76.

13. 4 Ezra 13:35-36, in R. Weber (ed.), *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*. Stuttgart 1994⁴, p. 1964: 'Ipse autem stabit super cacumen montis Sion. Sion autem veniet et ostendetur omnibus parata et aedificata, sicut vidisti montem sculpi sine manibus.'

In elk geval moeten we niet menen dat de auteur de bedoeling had tot in detail nauwkeurig te voorspellen hoe de toekomst eruit zou zien. Hij kan onmogelijk hebben bedoeld dat wat hij in de hoofdstukken 21-22 beschrijft, de precieze voorspelling is van wat er gebeuren gaat. Dat blijkt uit het feit dat wat hij beschrijft, indien naar de letter genomen, absurd is. Twee voorbeelden.

Volgens 21:16 is de stad even lang als breed als hoog. Ze vormt een kubus, waarvan elke zijde 12000 stadiën lang is, dat is 2200 km.¹⁴ Dat is ongeveer de afstand Amsterdam-Moskou of de afstand Amsterdam-Marokko. Maar voor een stad is een hoogte van 2200 km eenvoudig een absurditeit. Zo'n stad is, als een plaats waar men zou moeten leven, niet voorstelbaar. Wat het praktische nut van de hoogte van de stad is, blijft dan ook onduidelijk. Maar de auteur bedoelt ongetwijfeld niets anders te zeggen dan dat de stad een ideale vorm had: aan alle kanten even groot en bovendien van forse afmetingen. Letterlijk nemen moet men de maten en de kubusvorm niet.

Slecht voorstelbaar is ook, dat de stad volgens v.21 één grote straat heeft, maar dat er tegelijk twaalf poorten zijn: aan iedere kant drie. Hoe de poorten op de straat aansluiten, blijft onklaar.¹⁵

Kort en goed, we moeten in Openbaring 21-22 geen gedetailleerde geografie van een toekomstige realiteit en geen nauwkeurig bedoelde beschrijving van de toekomst willen lezen, maar iets heel anders. De details in de beschrijving dienen slechts om duidelijk te maken dat de nieuwe wereld van God onvoorstelbaar heerlijk, onvergelijkelijk prachtig is. Ze gaat ons voorstellingsvermogen te boven. Ze is van geheel andere orde dan de huidige wereld die we meemaken en die gaat verdwijnen.

We hebben hier dus niet te doen met exact bedoelde geografische of futurologische speculatie, maar met *beelden*. Die beelden moeten zeggen: er komt een nieuwe wereld van louter schoonheid en volmaaktheid. Ik spreek van 'beelden', omdat deze term goed uitdrukt wat de auteur van Openbaring 21-22 met zijn beschrijvingen van het nieuwe Jeruzalem bedoelt: die dekken de realiteit ten dele *wél*, en ten dele *niet*. *Wél* in zoverre zij goed de luister van de toekomstige wereld van God weergeven. Niet in zoverre zij die wereld niet tot in details exact afschilderen.

14. De onvoorstelbaarheid van de vermelde afmetingen heeft veel vertalers en uitleggers tot uitvluchten verleid. Bijvoorbeeld door in v.16 de hoogte van de stad weg te laten, en in v.17 niet de dikte van haar muur (144 el = ca. 70 meter) vermeld te vinden, maar de hoogte. Maar de Griekse tekst van vv.16-17 laat niet anders toe dan de hoogte van de stad op ca. 2200 km en de dikte van de muur op ca. 70 meter te stellen. De vermelding van de dikte moet de duurzaamheid van de stad (voor eeuwig! 22:5) suggereren.

15. Om het probleem te omzeilen zoeken vertalers en uitleggers weer diverse uitwegen. Bijvoorbeeld door in 21:21 het Griekse enkelvoud *plateia* met 'straten' of met 'plein' te vertalen. Maar *plateia* (vul aan: *hodos*, 'straat') betekent: ruime weg, brede straat, hoofdstraat. De betekenis 'plein' doet zich in de eerste eeuw, zover ik zie, niet voor, ook niet in Openb.11:8 en 22:2.

beelden. Om deze vraag te beantwoorden, moeten we ons realiseren dat de bespronkelijk beoogde lezers christenen in Klein-Azië waren die om hun christen-zijn werden vervolgd. De geadresseerden leefden dus onder zware druk. Hun leven liep gevaar. Sommige christenen dreigden onder deze druk af te vallen van de gemeente en het christen-zijn op te geven. Daarmee zouden ze, volgens de auteur, hun heil verspelen.

Wat de auteur nu zijn lezers wil zeggen, is dat zij niet moeten vrezen dat de ellende die hen treft eindelijk voort zal duren. Weldra zal Gods heerschappij definitief op aarde aanbreken. Dan zullen zij die volhard hebben in hun christen-zijn, delen in de heerlijkheid van de nieuwe wereld. Zoals 21:7 zegt: 'Wie overwint, die zal deze dingen beërven. Ik zal hem tot God zijn en hij mij tot kind.' Overwinnen betekent hier: niet zwichten voor de onderdrukking, de druk weerstaan, het christen-zijn niet opgeven, maar erin volharden, desnoods tot in de dood. Wie dat volbrengt, die wachten heil en vreugde in het komende, eeuwige Jeruzalem. Maar de lafaards en de ontrouwen zullen met andere zondaars, afgodendienaars en aanbidders van beelden zwaar worden gestraft (21:8).

De boodschap van de hoofdstukken 21-22 is dus niet primair gericht op de toekomst. Ze richt zich juist op het heden van auteur en lezers, op lezers die om hun godsdienstige keuze worden gediscrimineerd en bedreigd. Die lezers worden met het visioen van het nieuwe Jeruzalem bemoedigd en opgewekt tot volharding.

Die bemoediging zet de auteur kracht bij met enkele verdere gedachten. In hoofdstuk 22 zegt hij tot driemaal toe, dat Christus' komst 'spoedig' plaats zal vinden (22:7, 12, 20). Die komst valt samen met de komst van het hemelse Jeruzalem (21:22-23; 22:1, 3).¹⁶ De lezers wordt wel gevraagd ondanks alle narigheid te volharden in hun godsdienstige keuze, maar hun wordt tegelijk verzekerd dat het einde van de ellende nabij is. Met de verzekering, dat het heil 'spoedig' werkelijkheid zal worden, hoopt de auteur het voor de geadresseerden gemakkelijker te maken hun rampspoed te verdragen en christen te blijven.

Extra bemoediging moeten de lezers putten uit de gedachte, dat het volgens de auteur met de vervolgte christenen uiteindelijk niet meer verkeerd kan gaan. Uit het feit dat ze om hun geloof lijden, blijkt al dat ze tot diegenen behoren die de rechte overtuiging hebben en die voor het eeuwige leven bestemd zijn. Wie dat precies zijn, dat staat bij God vast. Zij staan als het ware persoonlijk bij God genoteerd in het 'boek van het leven'. Welnu, allen die in dit boek van hen die het leven zullen verwerven genoteerd staan, zullen gered worden en het eeuwig heil verkrijgen. Al moeten zij tijdelijk lijden doorstaan, hun redding en eeuwig heil is gegarandeerd. Deze wetenschap moet hun het lijden draaglijker maken en hen aanmoedigen vol te houden.

Het is nodig een ogenblik stil te staan bij de vraag, waarom nu precies de lezers er volgens de auteur van Openbaring zeker van kunnen zijn dat zij het heil in het nieuwe Jeruzalem niet zullen mislopen. Dit is niet omdat dat heil tot stand

16. Het beeld van de stad wordt nog tot in 22:14 volgehouden.

Wat wil de auteur zijn eerste lezers met de voorstelling van het nieuwe Jeruzalem zeggen?

In elk geval moeten we niet menen dat de auteur de bedoeling had tot in detail nauwkeurig te voorspellen hoe de toekomst eruit zou zien. Hij kan onmogelijk hebben bedoeld dat wat hij in de hoofdstukken 21-22 beschrijft, de precieze voorspelling is van wat er gebeuren gaat. Dat blijkt uit het feit dat wat hij beschrijft, indien naar de letter genomen, absurd is. Twee voorbeelden.

Volgens 21:16 is de stad even lang als breed als hoog. Ze vormt een kubus, waarvan elke zijde 12000 stadiën lang is, dat is 2200 km.¹⁴ Dat is ongeveer de afstand Amsterdam-Moskou of de afstand Amsterdam-Marokko. Maar voor een stad is een hoogte van 2200 km eenvoudig een absurditeit. Zo'n stad is, als een plaats waar men zou moeten leven, niet voorstelbaar. Wat het praktische nut van de hoogte van de stad is, blijft dan ook onduidelijk. Maar de auteur bedoelt ongetwijfeld niets anders te zeggen dan dat de stad een ideale vorm had: aan alle kanten even groot en bovendien van forse afmetingen. Letterlijk nemen moet men de maten en de kubusvorm niet.

Slecht voorstelbaar is ook, dat de stad volgens v.21 één grote straat heeft, maar dat er tegelijk twaalf poorten zijn: aan iedere kant drie. Hoe de poorten op de straat aansluiten, blijft onklar.¹⁵

Kort en goed, we moeten in Openbaring 21-22 geen gedetailleerde geografie van een toekomstige realiteit en geen nauwkeurig bedoelde beschrijving van de toekomst willen lezen, maar iets heel anders. De details in de beschrijving dienen slechts om duidelijk te maken dat de nieuwe wereld van God onvoorstelbaar heerlijk, onvergelijkelijk prachtig is. Ze gaat ons voorstellingsvermogen te boven. Ze is van geheel andere orde dan de huidige wereld die we meemaken en die gaat verdwijnen.

We hebben hier dus niet te doen met exact bedoelde geografische of futurologische speculatie, maar met *beelden*. Die beelden moeten zeggen: er komt een nieuwe wereld van louter schoonheid en volmaaktheid. Ik spreek van 'beelden', omdat deze term goed uitdrukt wat de auteur van Openbaring 21-22 met zijn beschrijvingen van het nieuwe Jeruzalem bedoelt: die dekken de realiteit ten dele *wél*, en ten dele *niet*. *Wél* in zoverre zij goed de luister van de toekomstige wereld van God weergeven. Niet in zoverre zij die wereld niet tot in details exact afschilderen.

14. De onvoorstelbaarheid van de vermelde afmetingen heeft veel vertalers en uitleggers tot uitvluchten verleid. Bijvoorbeeld door in v.16 de hoogte van de stad weg te laten, en in v.17 niet de dikte van haar muur (144 el = ca. 70 meter) vermeld te vinden, maar de hoogte. Maar de Griekse tekst van vv.16-17 laat niet anders toe dan de hoogte van de stad op ca. 2200 km en de dikte van de muur op ca. 70 meter te stellen. De vermelding van de dikte moet de duurzaamheid van de stad (voor eeuwig! 22:5) suggereren.

15. Om het probleem te omzeilen zoeken vertalers en uitleggers weer diverse uitwegen. Bijvoorbeeld door in 21:21 het Griekse enkelvoud *plateia* met 'straten' of met 'plein' te vertalen. Maar *plateia* (vul aan: *hodos*, 'straat') betekent: ruime weg, brede straat, hoofdstraat. De betekenis 'plein' doet zich in de eerste eeuw, zover ik zie, niet voor, ook niet in Openb.11:8 en 22:2

Welk doel had de auteur van Openbaring 21 met het gebruik van deze beelden? Om deze vraag te beantwoorden, moeten we ons realiseren dat de oorspronkelijk beoogde lezers christenen in Klein-Azië waren die om hun christen-zijn werden vervolgd. De geadresseerden leefden dus onder zware druk. Hun leven liep gevaar. Sommige christenen dreigden onder deze druk af te vallen van de gemeente en het christen-zijn op te geven. Daarmee zouden ze, volgens de auteur, hun heil verspelen.

Wat de auteur nu zijn lezers wil zeggen, is dat zij niet moeten vrezen dat de ellende die hen treft eindeloos voort zal duren. Weldra zal Gods heerschappij definitief op aarde aanbreken. Dan zullen zij die volhard hebben in hun christen-zijn, delen in de heerlijkheid van de nieuwe wereld. Zoals 21:7 zegt: 'Wie overwint, die zal deze dingen beërven. Ik zal hem tot God zijn en hij mij tot kind.' Overwinnen betekent hier: niet zwichten voor de onderdrukking, de druk weerstaan, het christen-zijn niet opgeven, maar erin volharden, desnoods tot in de dood. Wie dat volbrengt, die wachten heil en vreugde in het komende, eeuwige Jeruzalem. Maar de lafaards en de ontrouwen zullen met andere zondaars, afgodendienaars en aanbidders van beelden zwaar worden gestraft (21:8).

De boodschap van de hoofdstukken 21-22 is dus niet primair gericht op de toekomst. Ze richt zich juist op het heden van auteur en lezers, op lezers die om hun godsdienstige keuze worden gediscrimineerd en bedreigd. Die lezers worden met het visioen van het nieuwe Jeruzalem bemoedigd en opgewekt tot volharding.

Die bemoediging zet de auteur kracht bij met enkele verdere gedachten. In hoofdstuk 22 zegt hij tot driemaal toe, dat Christus' komst 'spoedig' plaats zal vinden (22:7, 12, 20). Die komst valt samen met de komst van het hemelse Jeruzalem (21:22-23; 22:1, 3).¹⁶ De lezers wordt wel gevraagd ondanks alle narigheid te volharden in hun godsdienstige keuze, maar hun wordt tegelijk verzekerd dat het einde van de ellende nabij is. Met de verzekering, dat het heil 'spoedig' werkelijkheid zal worden, hoopt de auteur het voor de geadresseerden gemakkelijker te maken hun rampspoed te verdragen en christen te blijven.

Extra bemoediging moeten de lezers putten uit de gedachte, dat het volgens de auteur met de vervolgd christenen uiteindelijk niet meer verkeerd kan gaan. Uit het feit dat ze om hun geloof lijden, blijkt al dat ze tot diegenen behoren die de rechte overtuiging hebben en die voor het eeuwige leven bestemd zijn. Wie dat precies zijn, dat staat bij God vast. Zij staan als het ware persoonlijk bij God genoteerd in het 'boek van het leven'. Welnu, allen die in dit boek van hen die het leven zullen verwerven genoteerd staan, zullen gered worden en het eeuwig heil verkrijgen. Al moeten zij tijdelijk lijden doorstaan, hun redding en eeuwig heil is gegarandeerd. Deze wetenschap moet hun het lijden draaglijker maken en hen aanmoedigen vol te houden.

Het is nodig een ogenblik stil te staan bij de vraag, waarom nu precies de lezers er volgens de auteur van Openbaring zeker van kunnen zijn dat zij het heil in het nieuwe Jeruzalem niet zullen mislopen. Dit is niet omdat dat heil tot stand

16. Het beeld van de stad wordt nog tot in 22:14 volgehouden.

dien jullie trouw blijven aan het christelijk geloof, dan zal God jullie belonen met eeuwig heil. Zo werkt het heil in Openbaring niet. De zekerheid van het heil heeft in Openbaring een geheel andere grondslag. Die grondslag is, volgens de auteur, dat God sedert lang zijn plan voor de wereld en de mensen heeft vastgesteld en dit plan ook nauwkeurig ten uitvoer zal brengen. Dat plan staat onwrikbaar vast. In dat plan is het kwade dat Gods getrouwen zal treffen, voorzien. Vooral tegen het einde van de geschiedenis zal die getrouwen veel ellende treffen. Maar na het einde van de geschiedenis zal God zijn heerschappij in heel de wereld vestigen, aan alle ellende een eind maken en zijn getrouwen het heil verlenen.

Waar het de auteur om gaat, is zijn lezers voor te houden, dat het weliswaar lijkt alsof de geschiedenis God uit de hand gelopen is, maar dat in feite alle kwaad was voorzien in Gods plan. Ondanks alle ellende verloopt de geschiedenis nog steeds volgens Gods plan.

Hoe kunnen de lezers er zeker van zijn, dat wat er gebeurt het beleid van God is dat zich verwerkelijkt en tot een goed einde zal komen? Doordat de auteur hun verzekert dat hij enige tijd geleden in visioenen rampen te zien heeft gekregen, waarvan de lezers weten dat die inmiddels werkelijkheid zijn geworden. De auteur zegt bijvoorbeeld, dat hij eertijds in een visioen gezien heeft, dat predikers die de christelijke verkondiging brachten zouden worden gedood (11:1-8). Dat was een visioen van iets dat zou gaan gebeuren. Maar de lezers weten, dat het realiteit is geworden in de wereld waarin zij leven. Dit visioen is dus betrouwbaar gebleken.¹⁷ Evenzo zegt de auteur in een visioen te hebben voorzien, dat het Romeinse rijk tot goddelijke verering van de keizer en lastering van God zou leiden (13:1-8), en dat de propaganda van Rome erop zou uitloppen, dat wie zou weigeren aan de keizercultus deel te nemen, zou worden omgebracht (13:11-17). De lezer beseft dat dit alles realiteit is geworden. Hij beseft dat er een plan van God voor de geschiedenis moet bestaan. Anders was het onmogelijk geweest, dat eertijds in visioenen getoond werd wat later werkelijkheid is geworden. Maar dan kan de lezer (volgens de bedoeling van de auteur) erop vertrouwen, dat de visioenen die nog niet in vervulling zijn gegaan, evenzeer gerealiseerd zullen worden als die welke reeds vervuld zijn. Het visioen van het hemelse Jeruzalem zal dus, zo wil de auteur de lezers zeggen, onontkoombaar werkelijkheid worden, zo goed als de in visioenen voorziene rampen werkelijkheid zijn geworden.

De tijdelijke misère van de lezers mag hen dus niet tot wanhoop of vertwijfeling brengen. Zij kunnen ondanks de schijn van het tegendeel vertrouwen, dat God de geschiedenis nog in de hand heeft. Hij zal ook het heil dat hij (blijkens de aan de ziener getoonde visioenen) van plan was te bewerkstelligen, werkelijkheid doen worden. De boodschap is: Gods plannen falen niet; houd dus vol; volhard ook in het lijden. De vervolgdenden zouden door hun erbarmelijk lot kun-

De auteur verzekert hun dat ze niet behoeven te wanhopen: uiteindelijk zal Gods regering doorzetten en de redding van de getrouwen een feit worden. Dan zal blijken dat zij de juiste keuze hebben gedaan. Niet het verschrikkelijke heden is het criterium om uit te maken wie er in de wereld gelijk heeft: het is de onontkoombare toekomst van God waaraan men moet meten, wie in deze wereld juist gekozen heeft.

Onhistorisch naschrift: wat heeft Openbaring 21 ons te zeggen?

Hier past allereerst bescheidenheid. Wij zijn geen christenen die van overheidswege om onze godsdienstige overtuiging worden verdrukt. Wij mogen de bemoediging die Openbaring 21 zijn eerste lezers wilde bieden dus niet zomaar op onszelf betrekken.

Maar het hoofdstuk kan ons wel helpen onze gedachten te vormen. De onzekerheid waarin we blijken te verkeren wanneer wij trachten ons in dit bestaan te oriënteren, wanneer we zoeken naar doel en zin van de geschiedenis, is groot. In deze onzekerheid is het mijns inziens een bruikbare manier van denken, de werkelijkheid die we beleven te zien als een onvolkomen en voorbijgaande werkelijkheid, die afgelost zal worden door de definitieve, overweldigende realiteit van God, waarin Hij regeert en alle goeds verwerkelijkt. Volgens die zienswijze leven we nu in een tijdelijke, onvolkomen wereld, maar hopen we dat een volmaakte wereld zal aanbreken waarin Gods wil volkomen gehoorzaamd zal worden. En omdat God God is, doet die wil zich al nu gelden. Deze visie nu staat uiteindelijk niet zo ver af van Jezus' prediking: 'De heerschappij van God is nabij, stem uw denken en doen daarop af' (Mc.1:15). Om aan Gods toekomstige wereld deel te krijgen, moeten we, uiteraard, al in de huidige wereld Hem in woord en daad gehoorzaam zijn, en niet laf of nalatig, maar trouw. Waarom? Omdat Gods heerschappij uiteindelijk (zo wilden we vertrouwen) de overhand zal krijgen, en Hij het laatste woord. Want zoals Hij aan het begin van alles stond, zo staat Hij aan het einde van alles: hij is de alfa en de omega (Openb.1:8; 21:6). Als het tenslotte God is die regeert, vergt Hij ook nu al onze gehoorzaamheid.

Zo'n wijze van denken heeft met de in beelden verwoorde voorstellingen van Openbaring 21-22 veel gemeen. Ook daar gaat het erom, in het heden ondanks alles trouw te blijven aan God, Hem gehoorzaam te blijven, omdat er alle aanleiding is te vertrouwen, dat Hij tenslotte regeren zal en wil dat de zijnen daarbij tegenwoordig zijn.

Natuurlijk kan men vragen: hoe moet ik mij het definitieve heil dan voorstellen, indien niet precies zoals Openbaring 21-22 het beschrijft? We hebben immers gezien dat deze hoofdstukken de heerlijkheid van de nieuwe wereld niet exact uittekenen, maar in beelden suggereren. Het is in elk geval goed te beseffen, dat de werkelijkheid van God ons verstand en voorstellingsvermogen uit de

17. Dat de auteur visioenen beschrijft van gebeurtenissen die hij in feite al kent uit zijn eigen ervaring, zodat de verwerkelijking van de visioenen gegarandeerd is, is eigen aan het genre van de apocalyptische literatuur.

komt volgens het principe 'voor wat hoort wat'. Als zou de auteur zeggen: indien jullie trouw blijven aan het christelijk geloof, dan zal God jullie belonen met eeuwig heil. Zo werkt het heil in Openbaring niet. De zekerheid van het heil heeft in Openbaring een geheel andere grondslag. Die grondslag is, volgens de auteur, dat God sedert lang zijn plan voor de wereld en de mensen heeft vastgesteld en dit plan ook nauwkeurig ten uitvoer zal brengen. Dat plan staat onwrikbaar vast. In dat plan is het kwade dat Gods getrouwen zal treffen, voorzien. Vooral tegen het einde van de geschiedenis zal die getrouwen veel ellende treffen. Maar na het einde van de geschiedenis zal God zijn heerschappij in heel de wereld vestigen, aan alle ellende een eind maken en zijn getrouwen het heil verlenen.

Waar het de auteur om gaat, is zijn lezers voor te houden, dat het weliswaar lijkt alsof de geschiedenis God uit de hand gelopen is, maar dat in feite alle kwaad was voorzien in Gods plan. Ondanks alle ellende verloopt de geschiedenis nog steeds volgens Gods plan.

Hoe kunnen de lezers er zeker van zijn, dat wat er gebeurt het beleid van God is dat zich verwerkelijkt en tot een goed einde zal komen? Doordat de auteur hun verzekert dat hij enige tijd geleden in visioenen rampen te zien heeft gekregen, waarvan de lezers weten dat die inmiddels werkelijkheid zijn geworden. De auteur zegt bijvoorbeeld, dat hij eertijds in een visioen gezien heeft, dat predikers die de christelijke verkondiging brachten zouden worden gedood (11:1-8). Dat was een visioen van iets dat zou gaan gebeuren. Maar de lezers weten, dat het realiteit is geworden in de wereld waarin zij leven. Dit visioen is dus betrouwbaar gebleken.¹⁷ Evenzo zegt de auteur in een visioen te hebben voorzien, dat het Romeinse rijk tot goddelijke verering van de keizer en lastering van God zou leiden (13:1-8), en dat de propaganda van Rome erop zou uitloppen, dat wie zou weigeren aan de keizercultus deel te nemen, zou worden omgebracht (13:11-17). De lezer beseft dat dit alles realiteit is geworden. Hij beseft dat er een plan van God voor de geschiedenis moet bestaan. Anders was het onmogelijk geweest, dat eertijds in visioenen getoond werd wat later werkelijkheid is geworden. Maar dan kan de lezer (volgens de bedoeling van de auteur) erop vertrouwen, dat de visioenen die nog niet in vervulling zijn gegaan, evenzeer gerealiseerd zullen worden als die welke reeds vervuld zijn. Het visioen van het hemelse Jeruzalem zal dus, zo wil de auteur de lezers zeggen, onontkoombaar werkelijkheid worden, zo goed als de in visioenen voorziene rampen werkelijkheid zijn geworden.

De tijdelijke misère van de lezers mag hen dus niet tot wanhoop of vertwijfeling brengen. Zij kunnen ondanks de schijn van het tegendeel vertrouwen, dat God de geschiedenis nog in de hand heeft. Hij zal ook het heil dat hij (blijkens de aan de ziener getoonde visioenen) van plan was te bewerkstelligen, werkelijkheid doen worden. De boodschap is: Gods plannen falen niet; houd dus vol; volhard ook in het lijden. De vervolgdenden zouden door hun erbarmelijk lot kun-

17. Dat de auteur visioenen beschrijft van gebeurtenissen die hij in feite al kent uit zijn eigen ervaring, zodat de verwerkelijking van de visioenen gegarandeerd is, is eigen aan het genre van de apocalyptische literatuur.

nen gaan betwijfelen, of hun keuze voor het christendom wel de juiste is geweest: wat merken ze van Gods beleid? Wat hebben ze aan hun geloofskeuze? De auteur verzekert hun dat ze niet behoeven te wanhopen: uiteindelijk zal Gods regering doorzetten en de redding van de getrouwen een feit worden. Dan zal blijken dat zij de juiste keuze hebben gedaan. Niet het verschrikkelijke heden is het criterium om uit te maken wie er in de wereld gelijk heeft: het is de onontkoombare toekomst van God waaraan men moet meten, wie in deze wereld juist gekozen heeft.

Onhistorisch naschrift: wat heeft Openbaring 21 ons te zeggen?

Hier past allereerst bescheidenheid. Wij zijn geen christenen die van overheidswege om onze godsdienstige overtuiging worden verdrukt. Wij mogen de beemoediging die Openbaring 21 zijn eerste lezers wilde bieden dus niet zomaar op onszelf betrekken.

Maar het hoofdstuk kan ons wel helpen onze gedachten te vormen. De onzekerheid waarin we blijken te verkeren wanneer wij trachten ons in dit bestaan te oriënteren, wanneer we zoeken naar doel en zin van de geschiedenis, is groot. In deze onzekerheid is het mijns inziens een bruikbare manier van denken, de werkelijkheid die we beleven te zien als een onvolkomen en voorbijgaande werkelijkheid, die afgelost zal worden door de definitieve, overweldigende realiteit van God, waarin Hij regeert en alle goeds verwerkelijkt. Volgens die zienswijze leven we nu in een tijdelijke, onvolkomen wereld, maar hopen we dat een volmaakte wereld zal aanbreken waarin Gods wil volkomen gehoorzaamd zal worden. En omdat God God is, doet die wil zich al nu gelden. Deze visie nu staat uiteindelijk niet zo ver af van Jezus' prediking: 'De heerschappij van God is nabij, stem uw denken en doen daarop af' (Mc.1:15). Om aan Gods toekomstige wereld deel te krijgen, moeten we, uiteraard, al in de huidige wereld Hem in woord en daad gehoorzaam zijn, en niet laf of nalatig, maar trouw. Waarom? Omdat Gods heerschappij uiteindelijk (zo wilden we vertrouwen) de overhand zal krijgen, en Hij het laatste woord. Want zoals Hij aan het begin van alles stond, zo staat Hij aan het einde van alles: hij is de alfa en de omega (Openb.1:8; 21:6). Als het tenslotte God is die regeert, vergt Hij ook nu al onze gehoorzaamheid.

Zo'n wijze van denken heeft met de in beelden verwoorde voorstellingen van Openbaring 21-22 veel gemeen. Ook daar gaat het erom, in het heden ondanks alles trouw te blijven aan God, Hem gehoorzaam te blijven, omdat er alle aanleiding is te vertrouwen, dat Hij tenslotte regeren zal en wil dat de zijnen daarbij tegenwoordig zijn.

Natuurlijk kan men vragen: hoe moet ik mij het definitieve heil dan voorstellen, indien niet precies zoals Openbaring 21-22 het beschrijft? We hebben immers gezien dat deze hoofdstukken de heerlijkheid van de nieuwe wereld niet exact uittekenen, maar in beelden suggereren. Het is in elk geval goed te beseffen, dat de werkelijkheid van God ons verstand en voorstellingsvermogen uit de

aard der zaak te boven gaat. We kunnen er ons hoe dan ook geen juiste voorstelling van maken. Maar behulpzaam is de manier waarop Paulus erover spreekt wanneer hij zegt dat tenslotte 'God alles in allen zal zijn' (1 Cor.15:28). En Openb.21:3 zegt het op even behulpzame en aansprekende wijze: 'Zie, Gods verblijf zal bij de mensen zijn; Hij zal bij hen wonen. Zij zullen zijn volken zijn en God zelf zal met hen zijn.'

We kunnen van de meeste details van het hemelse Jeruzalem gerust afzien, maar van belang blijft het idee dat God aan het begin en aan het einde van alles staat en het heil voor de zijnen belichaamt dat zich aldus laat beschrijven: 'God zelf zal met hen zijn' (21:3).

Het is mijns inziens het grootste probleem van de theologie te bepalen, of die definitieve ontmoeting van God en de zijnen nog steeds gedacht moet worden als iets van de toekomstige tijd.¹⁸ Ongetwijfeld zag de auteur van Openbaring het zo. Maar even duidelijk is, dat hij zich vergiste in zijn verwachting dat het volkomen heil 'spoedig' zou intreden.

Daarom is er legitimiteit in moderne pogingen het nabije heil niet op te vatten als iets gelegen in de toekomstige tijd, maar in de ontmoeting tussen God die de mens roept en de mens die daarop antwoordt. Zelfs in het laatste geval echter zullen de beelden van Openbaring, ook al tekenen die het heil in termen van tijd en toekomst, dienstig en misschien wel onmisbaar blijven: het ontbreekt ons nu eenmaal aan woorden om Gods werkelijkheid goed uit te drukken.

Bij dat gebrek aan woorden zal zeker de wending van Openb.21:3 van blijvende waarde zijn: 'God zelf zal met hen zijn.'¹⁹

18. Zie over dit probleem enige bijdragen, o.m. van H.J. Adriaanse en G.G. de Kruijf, in H.J. de Jonge en B.W.J. de Ruyter (ed.), *Totdat hij komt. Een discussie over de wederkomst van Jezus Christus*. Baarn 1995. Het probleem wordt daar gesteld op p.33-36.

19. De heer M.J. de Jong, Leiden, dank ik voor zijn kritische opmerkingen bij een eerdere versie van dit stuk.

Bettine Siertsema

De liturgische modellen die hier volgen, sluiten aan op de thematiek van de hiervoor opgenomen artikelen. Ze zijn samengesteld door Riëtte Beurmanjer, Niek Schuman en Bettine Siertsema en in de serie leerhuis-en-vieringen over de Apocalyps in praktijk gebracht. Er is gestreefd naar een sobere structuur, waarbij voor enkele vieringen de monastieke vesper-vorm werd gehanteerd, echter met een vrij lied in plaats van een canticum aan het slot. In andere vieringen is de vorm vrijer met een minder grote rol voor de psalmen.

De bewegingselementen zijn tweërlei van karakter. Er komen solo-dansen voor, die functioneren als een gedicht, een stuk muziek of een lied door koor, een vorm dus waaraan de aanwezigen deelnemen door het via oor of oog tot zich te nemen, waarin ze kunnen meegaan zonder stem of lijf te activeren. Dat wil niet zeggen dat de aanwezigen louter passief zijn: zeker innerlijk kan kijken en luisteren immers een actieve houding vergen. Deze solo-dans werd in de bijeenkomsten van het Bezinningscentrum uitgevoerd als een voorbereide improvisatie. Waar er niemand aanwezig is die tot zoiets in staat kan worden geacht, kan het onderdeel vervallen of bijvoorbeeld vervangen worden door poëzie of muziek. Een andere vorm van bewegen in de liturgie is er een waar alle aanwezigen na een korte oefening aan mee kunnen doen. Zo kunnen zij als 'heel de mens', met lijf en leden, met hart en ziel bij het gebeuren betrokken raken. Er wordt gewerkt met eenvoudige vormen, waardoor de concentratie op de inhoud en niet op de uitvoering gericht blijft. Veel voorbeelden van dergelijke bewegingsvormen zijn met de muziek te vinden in de *Werkmap Liturgie in Beweging*, uitgegeven door De Schinkel in Amsterdam (1998), waaruit er hier enkele zijn overgenomen.

Als visueel aandachtspunt was steeds een bij het thema passend schilderij van Phil Vermeer-Weterings aanwezig, uit een grote serie bij Openbaring. Op de omslag van dit boek staat er een afgebeeld. De vieringen werden vaak besloten met de laatste regels van een van de zeven brieven uit Openbaring 2 en 3. Deze teksten zijn op muziek gezet door Willem Blonk, in opdracht van het Bezinningscentrum, met subsidie van de Van Woensel Kooij Stichting. Informatie over deze en andere nog niet gepubliceerde muziek is te krijgen bij het Bezinningscentrum (voor adres zie achterin). Er is verder geput uit de volgende zangbundels: